

Efterord till Hans Egede Schacks roman Fantasterna (översatt av Elisabeth Genell Storm)

Av Per Eric Mattsson
Ordförande i Wendelas Vänner

Hans Egede Schack. Liv och svenskanknytning

Hans Egede Schack föddes 1820 i Sengeløse i södra Själland. Fadern var präst. Modern härstammade från Grönlands missionär Hans Egede. Från henne ärvde han en drömmande ande och lusten att fantisera sig bort från vardagen. Schack entusiasmerades tidigt av den skandinaviska rörelsen, som började växa sig stark mot mitten av 1800-talet. Skandinavismen hade naturligtvis sina rötter i det fjärran förflutna när alla i Norden talade ”dansk tunge” eller ”nordisk maal” och när kämpar och skalder från ett land utan problem tog tjänst i ett annat. De ständiga krigen förhindrade inte att det däremellan gjordes otaliga försök att ena de nordiska rikena. Kalmarunionen, Gustav II Adolfs försök till förbund med Danmark, bondefrederna i gränstrakterna är bara några exempel.

Romantiken under 1800-talets första decennier skapade grogrund för studentskandinavismen, som i sin tur eldade den politiska opinionen. Esaias Tegnér’s lagerkransning av sin store danske skaldekollega Oehlenschläger i Lund 1829 var en symbolhandling, som tände gnistan. Tegnér själv hade sina egna motiv. *”Jag kunde inte motstå frestelsen att kröna honom, helst hans fru var med”*, skrev han i ett brev strax efteråt.

Schack var med och startade *Det Skandinaviske Samfund* i Köpenhamn 1843. Samma år ägde det första skandinaviska studentmötet rum. Studenter från Köpenhamn och Lund for utefter Sveriges ostkust till Uppsala under stor uppmärksamhet från pressen. Schack var med på resan och lyssnade till de högstämda talen i Stockholm och Uppsala. Han kom hem övertygad om nödvändigheten av Nordens politiska enhet, en övertygelse som han behöll hela livet.

Två år senare, i december 1845, återkom Schack till Sverige för att läsa juridik i Uppsala. I ett långt bevarat brev hem till *”Redlige män och älskvärda damer av min släkt uti Sydsandinavien”* berättar han entusiastiskt om sina upplevelser i Uppsala och på en julresa till Dalarna. Han tycks ha charmat alla i sin omgivning och umgicks med hög och låg. Inte minst de vackra adeliga damerna flockades kring honom. Nästan var vecka var han på bjudning hos landshövding Kræmer. Där fick han också umgås med prinsarna, kronprins Carl (XV) och prins Gustaf (sångarprinsen), som liksom han själv var i Uppsala för att lyssna på professorerna. Prinsarna *”äro bägge mycket naturliga i sitt väsen och mycket pratsamma, kronprinsen mer livad, prins Gustaf blidare och mer allvarsam”*.

Ett ställe där han trivdes särskilt bra var hos Atterboms. *”Han är en högst intressant och älskvärd man och mycket ivrig skandinav, och hans fru är en ’mycket söt’ dam. Där är också en ung flicka som är mycket behaglig. Den intressantaste unga damen här i staden, fastän därför ej den mest älskvärda, är mademoiselle Geijer; hennes fader är naturligtvis också mycket intressant, men vanligtvis tystlåten och ej så behaglig som Atterbom.”*

Av professorerna är Bergfalk den han tycker bäst om. *”Han besitter en utomordentlig lärdom och allsidighet och en beundransvärd ungdomlighet och liberalism, så att jag, när vi umgås, är representant för det konservativa elementet. För övrigt är det ont om liberala professorer här i staden. Geijer och Wingqvist (statistik) är ungefär de enda utom Bergfalk.”*

I brevet skriver han att han läst mycket av Almqvist, åtskilligt bra men åtskilligt strunt, och att Almqvists texter och samtalen med Bergfalk varit nära att göra honom till anhängare av den kvinnliga emancipationen.

Efter drygt ett halvår i Uppsala reste Schack till Stockholm där han togs om hand av tre själsfränder i Aftonbladskretsen, Lars Johan Hierta själv, Carl Jonas Love Almqvist och framför alla Wendela Hebbe. Korrespondensen mellan dessa tre och Schack är till viss del bevarad. Någon gång skriver han kollektivbrev till alla tre *”Elskvärdige V.Hebbe, berönte L. Hierta! Geniale L. Almqvist! Grundpiller för det Sverig styrende Aftonblad!”* Hierta ägde vid denna tid fortfarande Aftonbladet, som han själv startat femton år tidigare. Han är engagerad liberal politiker i adelsståndet och framgångsrik företagare. Sedan gamle kungens död 1844 hoppades man på en liberal utveckling i landet och s k reformsällskap bildades på flera platser. Med Hierta som Schack i ett mycket gott förhållande, vilket inte minst märks i deras brev. Schack medarbetade också sporadiskt i Aftonbladet och han umgicks med planer att starta en skandinavisk tidning tillsammans med Hierta.

Love Almqvist var sedan sju år anställd av Hierta i Aftonbladet. Fortfarande var hatet mot honom från konservativa kretsar stort fastän flera år gått sedan han publicerade sin ”skandalskrift” *Det går an*. När Schack dök upp i Stockholm hade Almqvist just återkommit från en fem månaders resa till Danmark där han fått ”ett trevligt och artigt bemötande av en mängd personer, som kommit mig att på kort tid glömma allt det ovänliga och obehagliga som blivit min lott i fäderneslandet”. I *Det Skandinaviske Selskap* i Köpenhamn höll han den 4 februari 1846 sitt berömda föredrag *Om skandinavismens utförbarhet*. Föredraget kom senare samma år i tryck både i Danmark och Sverige. Det är uppslagsrikt och framsynt och kan läsas med behållning än i dag. Den gemensamma nämnanen för Almqvist och Schack var till en början skandinavismen, men vidgades så småningom.

Även Wendela Hebbe var vid denna tid anställd av Hierta på Aftonbladet. Sedan hennes man flytt utomlands undan konkurs flyttade hon 1841 med sina tre döttrar, då åtta, sex och fyra år gamla, från Jönköping till kontraktsanställning på Aftonbladet. Vid tiden för Schacks besök hade hon just färdigställt sin roman *Brudarne* och var mitt inne i en betydelsefull social gärning. Hennes sociala reportage i Aftonbladet, *Arbetskarlens hustru*, *Mor Brita i sin lycka* och *Krigarens änka* hade väckt uppmärksamhet hos en bred allmänhet. Sedan några år hade hon sommarvist i Hågelby i Botkyrka. Av flera brev att döma tycks Schack ha trivts som fisken i vattnet i det glada sällskapsliv som förekom där. Småflickorna Hebbe tänkte på hans glada leklynn och över ”Wendelas ryck av svart melankoli lyckades han sprida ett rosenskimmer”. Wendela var 12 år äldre än Schack och äldsta dottern Fanny lika mycket yngre.

Under sin tid i Stockholm höll Schack, trots sin ungdom, flera tal i varierande ämnen, de flesta med stark skandinavisk tendens. Det råder knappast någon tvekan om att han tog starka intryck av alla möten och samtal i Sverige och att han här fick viktiga impulser till sin roman. Själva uppslaget lär han också ha fått i Sverige. De första utkasterna skrevs bara något år efter hemkomsten.

När Schack om hösten 1846 for hem till Danmark följdes han av Lars Hierta och Wendela Hebbe genom Göta kanal ända till Jönköping där han presenterades för Wendelas mor, prostinnan Maria Åstrand, 72 år gammal och med bara kort tid kvar i livet.

Efter att som frivillig ha deltagit i Danmarks krig mot Tyskland, där det gällde att försvara gränsen mot söder, kom Schack tillbaka till Sverige sommaren 1849. Fanny hade nu vuxit upp till en 16-årig skönhet och blev förebild till prinsessan Blanka i hans roman bland annat i detta citat: ”Hon kan hitta på alla slags besynnerligheter och mycket, som man inte tycker något vidare om, men säker och bestämd är hon i allt, och bara hon tar i hand, märker man genast, att det är rejält på ett annat sätt, än när andra förnäma damer är så nådiga att räcka en sina fina fingrar.

”Det dramatiska året 1851, när Almqvist flydde utomlands, Hierta sålde Aftonbladet och Wendela reste till Frankrike för att föda sitt barn med Hierta, förlovade sig Hans Egede och Fanny. En intensiv brevväxling mellan de inblandade föregick förlovningen. Inte minst Hierta var aktiv i denna. Det förefaller nästan som om han agerade äktenskapsmäklare. Förvisso hade han ett egenintresse i att Schacks varma engagemang, som tidigare varit koncentrerat till den ungdomliga modern, överfördes till dottern.

Schack gjorde en snabb politisk karriär i Danmark. Han startade ett veckoblad för politik och litteratur och skrev en stridsskrift om valreformen, som gav genljud och ledde till att han blev invald i folketinget som dess yngste ledamot. Där arbetade han för sociala reformer, adelns avskaffande, enkammarssystem, allmänna val, allmän värnplikt, pressfrihet och författarlön. Vi känner igen mycket från Hiertas motioner i Sverige.

1854 ingicks äktenskapet med Fanny Hebbe och året därpå föddes dottern Gerda, som emellertid dog i kramp 1858 strax efter det att romanen kommit ut. Schack själv dog 1859 i tuberkulos i Schlangenbad ”mer smörtefri end han måske havde været på mange år”. Han hade fortsatt sin politiska karriär och 1855 blivit statsministerns sekreterare. Han kände dock en växande desillusion över sträng partidisciplin och den konservativa vändningen i politiken. Vid sin död var han justitieråd.

Efter Schacks död gifte Fanny om sig med Schacks vän Peter Vedel, som var chef för det danska utrikesministeriet. I äktenskapet föddes fyra barn, bland dem Valdemar, som blev en i Danmark känd professor i litteraturhistoria. Fanny och Valdemar Vedel ägnade betydande tid åt att bringa reda i Schacks efterlämnade papper. Romanen *Sanning med modifikation*, som Schack arbetade med efter *Phantasterne* offentliggjordes delvis 1890 genom deras försorg. 1954 och 1968 har den givits ut i sin helhet, men är i sig själv en ”torso”. Den lilla berättelsen *Privatkomedien* finns med i den danska klassikerutgåvan av *Phantasterne* 1986. Av Schacks

ickelitterära texter har en del blivit utgivet men allt finns samlat på Kungliga Biblioteket i Köpenhamn tack vare familjen Vedel.

Den som sysslar med Schack blir snart klar över att det finns två skilda personer Schack, som ständigt dyker upp sida vid sida. Den ena bilden kommer fram i breven och den offentliga verksamheten. Här finns en sund, studentikos glättighet, en livsglädje och aptit på livet som smittar av sig på omgivningen. Så här skrev t.ex. Wendela Hebbe i ett brev till Schack i maj 1850 när hon först beklagat sig över sin egen dåliga hälsa: *"Men du, fria människa, lärka i rymden, hjort i bergen, bäck i ängen, vind i skyn, kommer icke du över till Sverige till mig och dina niècer? Se det vore ett vänskapsprov som skulle bli prisat vida i Nord."*

I de sex brev från Almqvist till Schack som är bevarade ger Almqvist en intressant karaktäristik av såväl sig själv som av Schack. Breven slutar alltid med en hälsning från Wendela Hebbe. Almqvist var då 54 år och Schack bara 27. I ett av breven förklarar Almqvist vad det är som gjort att *"jag från första stunden känt en innerlig sympati för dig. Du älskar kvickhet, glädje, naivitet, snille Icke sant? Men det finns något som du älskar ännu djupare?"* ----- *"Det är: Den himmelska godheten: det eviga i hjärtats hem."* Efter en längre utläggning kring detta avslutar Almqvist: *"Du förstår mig, Schack, ty du har vad som är mer än snille; du har själ och hjärta"*.

Den andra bilden av Schack hämtar stoff delvis från romanen men främst från familjen Vedel. Här blir Schack en kroniskt nervös personlighet, en hypokondriker och tvångsneurotiker. För den unga Fanny Hebbe var äktenskapet med Schack nog på många sätt problematiskt. Så här skriver den danske arkivarien Viggo Sjøkvist om äktenskapet: *"även om Schack var en ovanligt charmerande och älsklig person så gjorde hans onormala levnadssätt, sjuklighet och hypokondri livet hårt för dem bägge. Schack hade t.ex. svårt för att sova och tillbragte därför ofta nätterna med att vandra omkring på gatorna och uppsöka små utskänkningsställen för att studera folklivet. Hans hustru var ofta då med honom på dessa nattliga vandringar, vilket slet på hennes krafter och hälsa."*

Phantasterne

Phantasterne kom ut i december 1857 i en upplaga av 1000 exemplar. I en notis längst bak ber författaren om ursäkt för åtskilliga fel och ortografiska inkonsekvenser. En del av dessa har rättats i senare utgåvor bland annat klassikerutgåvan från 1993, som legat till grund för föreliggande översättning. Förutom originalutgåvan finns boken i tre skilda textkritiska utgåvor, 1925 (av Carl Roos), 1970 (av Hans Hertel) och 1986/93 (av Jens Kr. Andersen). Sammanlagt har boken i Danmark kommit ut i ett tiotal upplagor i över 75.000 exemplar. En engelsk utgåva lär vara under utarbetande.

Den danske litteraturhistorikern Ib Ostenfeld har givit ut några av Schacks brev. I sin inledning skriver han att det bara finns tre eller fyra romaner i dansk litteratur, som är komponerade enligt den grundligast tänkbara plan och vars stoff är genomarbetat in i minsta detalj för att överensstämma med planen. Denna grundlighet har krävt år av författarens liv och resulterat i ett fullödigt diktverk av en mogen författarpersonlighet. Till diktverk av detta slag räknar Ostenfeld P.M.Möllers *En dansk students Eventyr*, J.P. Jacobsens *Nils Lyhne* och Schacks *Phantasterne*. För dessa tre författare gäller att de, tiden ut, har burit på sina livsproblem, som en kvinna på sitt foster, innan de kommit till världen som en avbildning av personlighetens grundackord. Tar man ner *Phantasterne* från hyllan har man en trygg förnimmelse av att hålla ett gediget, lödigt konstverk i handen, skriver Ostenfeld.

Källor

Sandhed med modifikation av Hans Egede Schack. Förord av Carl Dumreicher. 1954.

Hans Egede Schack: Breve av Ib Ostenfeld. 1959.

Om Almqvist, Schack och skandinavismen av Bertil Romberg i Svensk Litteraturtidskrift 1965.

Omkring Phantasterne. Utgiven av Hans Hertel 1969. Särskilt avsnittet med en del av Peter Vedels *Erindringer* från omkring 1902. Dessa finns på Rigsarkivet i Köpenhamn i handskrift. Samt också avsnittet *Fantasten H.E.Schack* av Fanny och Peter Vedels son Litteraturhistorieprofessorn Peter Vedel

Wendela en modern 1800-talskvinna av Brita Hebbe. 1974.

En sammenligning mellem Carl Johan Love Almqvist og Hans Egede Schack av Elisabeth Saxtorph Kofod. 1977.

Phantasterne av Hans Egede Schack. Klassikerutgåva 1986/1993. Med efterskrift och noter av Jens Kr. Andersen.

Tidningskungen Lars Johan Hierta – den første moderne svensken av Ami Lönnroth och Per Eric Mattsson. 1996.